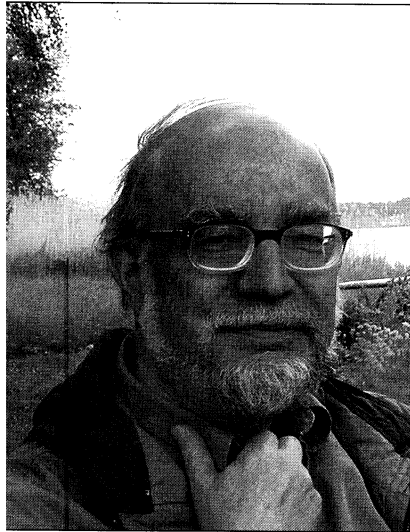

Föråldrade folkrörelser, aktiva medborgare och hetsande massmedier

av Klas Åmark

Klas Åmark är professor i historia vid Stockholms universitet och forskar kring frågor om den svenska arbetarrörelsen, arbetsmarknaden och dess parter, där perspektiv på makt och maktresurser är centrala. Leder tillsammans med professor Walter Korpi forskningsprogrammet "Välfärdsstat i brytningstid" som fokuserar på socialförsäkringssystemens uppbyggnad och innehåll i ett brett historiskt och komparativt perspektiv. Åmark har bland annat publicerat boken "Vem styr marknaden?" (Tiden).

VARFÖR ORGANISERAR SIG människor? Varför sluter de sig samman i föreningar? Det är lätt för välorganiserade svenskar att glömma vad föreningen egentligen handlade om från början. Ett konkret exempel från Europas moderna fackliga historia som jag blivit fascinerad av är detta:

Man planerade strejk på en mycket stor arbetsplats. Ett fåtal fackliga aktivister diskuterade kraven, gjorde flygblad, utsåg några unga grabbar som delade ut flygbladen. De lyckades också få med sig arbetarna ut i strejk, mycket tack var det allmänt upprörda läget i landet vid den här tiden. Strejken bröt ut, arbetarna samlade sig på fabriksgården i stora skaror och direktören kom ut för att tala dem till rätta och få dem att gå tillbaka till jobbet. Vem skulle tala för arbetarna och ta de stora risker som var förknippade med att vara strejkledare?

Aktivisterna hade utsett sin man. Han hade fått sparken fyra år tidigare och var en känd aktivist — även av polisen som övervakade honom rätt noga. Den här morgonen klättrade han över muren till arbetsplatsen, trängde sig fram bland skarorna av arbetare och klättrade upp på en stor grävmaskin. När direktören

frågade arbetarna vad de var ute, efter ropade han över mängden: ”Herr direktör! Minns ni mig? Jag fick sparken för fyra år sedan, men nu är jag tillbaka!”

Hur känns det att stå där på grävmaskinen, och vänta på det ögonblick då man ska gripa ordet och kasta sig ut i det okända? Hur känns det när man vet att man själv och ens familj kan bli förföljd, att våldet hänger i luften, att flera arbetare dödades tio år tidigare när det också var en stor strejk? Så här sade mannen själv efteråt: ”Det är ett ögonblick då man känner sig uppfylld av en fruktansvärd ensamhet just då man bestämmer sig för att gå in i stormen.”

Den här mannen vågade. Och när han tog mod till sig och ropade ut över mängden, tog han också steget från okändhet och in i världshistoriens strålkastarljus. 500 dagar senare arresterades han. Tio år senare valdes Lech Walesa till Polens president. I det ögonblick han ropade över mängden, öppnade sig den första tydliga sprickan i den mur som skilde Öst från Väst. Just där, i det ögonblicket, började den kommunistiska monoliten att rämna. En man vågade. I den situation han befann sig, krävdes det att någon vågade ställa sig upp mot makten och stå där alldeles ensam, även om det var för ett kort ögonblick. I de oorganiserades värld krävs det ofta ett stort mod av dem som ställer sig i spetsen.

Föräldrade folkrörelser?

I vår folkrörelsehistoria möter vi ofta dessa elementära och fundamentala organisationsproblem. Ett exempel är drängupproret i

Södermanland 1812, då drängarna och andra unga män vägrade låta sig skrivas in i armén. Protesten blev nedslagen, de ansvariga fängslades och dömdes till långa straff på fästning. Inför den hårdhänta överheten var de politiskt oskolade drängarna maktlösa, och de fick betala ett mycket högt pris för sin protest. Den här typen av erfarenheter är inte längre aktuella, men de finns där i bakgrunden i politiskt aktiva människors medvetande. Organisationen blir en slags ”förenings- och säkerhetsakt” som det kunde heta för i tiden, en överenskommelse mellan de sammansvurna om att den som talar för de andra, ska skyddas av dem om talesmannen utsätts för hot eller repressalier. I fackliga sammanhang handlar det om att fackklubbers medlemmar lovar att gå ut i strejk, om deras talesman avskedades eller hotas av arbetsgivaren. Om du talar, skyddar vi dig.

Vi vet ju, att cirka 90 procent av alla vuxna svenskar är med i en förening — en anmärkningsvärt hög siffra. Vi är alla med, många i tre, fyra föreningar. Den fackliga organisationsgraden i Sverige är också högre än i alla andra länder. I Sverige är 85-90 procent av löntagarna med i facket, ute i Europa rör det sig om kanske 10-40 procent. Vi vet vad föreningar är för något, vi har begripit att någon skall tala för oss. Vi är med i facket, Hyresgästföreningen, Konsum, idrottsföreningar, politiska partier, nykterhetsrörelsen, frikyrkor, kulturföreningar osv.

Hellre än att tala själva, föredrar vi att någon annan talar för oss. Cirka 50 procent har någon gång sagt något på ett möte — och detta i världens tryggaste demokrati och med en av de bäst organiserade befolkningarna i världshistorien, som dessutom har en bred och

långvarig skolutbildning. Ofta är det praktiskt nödvändigt att välja representanter som talar och förhandlar för de andra. Några behöver ta hand om ärendena, sköta föreningens verksamhet osv. Några behöver förhandla för de många, man kan inte diskutera sig fram till en gemensam överenskommelse om tusen arbetare samlade till massmöte på fabriksgården ska göra upp med företagets ledning.

Folkrorelserna utformar därför en representativ demokrati. Svenskarna är med i föreningar, men låter sig representeras av andra. Det fungerar ofta väl, men inte alltid. De förtroendevalda blir missnöjda när de märker att medlemmarna inte uppskattar deras politik. Det märks särskilt tydligt i facket. Fackförbunden använde länge medlemsomröstningar om avtal, strejker och andra viktiga frågor. Den aktiva demokratin var viktig, och starkare förankrad i yrkesarbetarnas yrkesförbund än i de stora industriförbunden. På 1930-talet övergav LO detta system, rätten att fatta beslut flyttades över från medlemmarna till förbundsstyrelser och förhandlingsdelegationer. Ett avgörande skäl för detta var att medlemmarna så ofta röstade emot förbundsstyrelsernas rekommendationer. Detta bidrog till att strejkerna drog ut på tiden och både arbetsgivare och förlikningsmän krävde att förhandlarna skulle få fullmakt att själva skriva på avtalen. Problemen skulle lösas av de aktiva i facket, de förtroendevalda som var mest insatta i problemen och i förbundens politik.

I de många debatterna i LO om industriförbundsfrågan möter vi ledarnas syn på medlemmarna. Mellan Metall och Gjutareförbundet var det till exempel en lång strid i organisationsfrågan.

Metallarna ansåg att gjutarna skulle gå upp i Metall, gjutarna stretade emot från 1910 till 1963. De tjurskalliga gjutarna blev mer än en gång utskälda av metallarna för att de inte följde LO-kongressernas beslut.

– Hur kan ni gå ut med LO-kongressens beslut till era medlemmar för att höra vad de tycker? Begriper ni inte att det är med de fackliga aktivisterna ni ska diskutera frågan, begriper ni inte att ni i ledningen ska leda era medlemmar enligt LO-kongressens riktlinjer? Till och med i protokollens torra fraser hör man i efterhand de upprörda metallarnas röster. Gjutarna blånekade, de ledde inte sina medlemmar någonstans — inte förrän deras förbundsordförande Sven Ekström gått i pension blev sammanslagningen möjlig.

I strider som dessa formades den representativa demokratin, som en erfarenhet de aktiva lär sig om hur man ska organisera sig så att beslut kan fattas och följas. Insikten är väsentlig: inför en stark motståndare krävs det sammanhållning, gemenskap. Ur detta kommer de förtroendevaldas krav på medlemmarna att de ska lita på sina ledare och följa dem. Det har fungerat rätt väl under en lång tid. Men numera är den representativa demokratin föråldrad, förstenad. Det inre livet i organisationerna blir segt och trögt, det är svårt för nya medlemmar att få gehör för kritiska synpunkter och för förslag om förändringar.

De som försöker, möter motstånd, det blir ofta tvärstopp för förslag om förändringar. Ledningarna ser till att de man kan lita på väljs in i styrelser och blir utsedda till ombudsmän. Allt fler medlemmar blir betänksamma, de tycker inte de får göra vad de vill, de vill inte ta ansvar

för en politik som de inte kan påverka. De här reaktionerna möter vi inte bara i folkrörelserna, utan också i de politiska partierna. Därför sjunker också deras medlemsantal. Väljarna blir allt mer otrogna mot sina partier. Nu för tiden ser vi att många politiskt förtroendevalda, särskilt då de unga, hoppar av sina uppdrag redan under den första mandatperioden, därför att de inte tycker att de kan påverka partiets politik.

Folkrörelsernas roll som skolor i demokrati har också förändrats en hel del under de senare decennierna. Nykterhetsrörelsen och frikyrkorna hörde till de stora och viktiga folkrörelserna, samtidigt som de spelade en tung roll som demokratiska uppfostrare under 1800-talets sista decennier och 1900-talets första. Sedan dess har de stagnerat, medlemsantalet minskar i många organisationer samtidigt som de kvarvarande medlemmarnas ålder ökar. Medlemskapet tycks allt mer bli en fråga om att hålla fast vid ett gammalt ideal, och dessa organisationers demokratiskt fostrande roll tycks numera överspelad.

Idrottsrörelsen framträdde som folkrörelse något senare, efter första världskriget. Den hör fortfarande till de stora och aktiva folkrörelserna. Ur demokratisk synvinkel bör man skilja mellan det breda föreningslivet med vardaglig idrott för många och för unga å ena sidan och en allt mer elitistisk idrott i kommersialiserade former å den andra. I de breda föreningarna fungerar säkert den representativa demokratin. Men i tävlingsidrotten ser det ofta annorlunda ut. Här möter man ofta ett auktoritärt ledarskap, utövat inom ramen för stora klubbar som agerar på marknadens extrema villkor. De stora fotbollsklubbarnas hejklackar

tycks dessutom mer vara skolor i våldsutövande och fascism än i demokrati. Tävlingsidrottens och elitidrottens dominans i idrottslivet tenderar att urholka idrottsrörelsens demokratiskt skolande funktion.

Inom boendeorganisationerna sker också viktiga förändringar, särskilt i de större städerna. När antalet bostadsrättslägenheter ökar, sker en omflyttning av organiseringen från den traditionella, socialdemokratin närstående hyresgästföreningen med en nog så utpräglad representativ demokrati, skött av anställda funktionärer, till mindre och mer direktdemokratiska föreningar utan särskild partipolitisk anknytning. Här tycks alltså den demokratiskt skolande uppgiften snarast förstärkas.

Den rörelse som har flest medlemmar är fackföreningsrörelsen. För många svenska är detta numera också den enda förening de är medlemmar i. Just inom fackföreningsrörelsen har utvecklingen historiskt från aktiv deltagardemokrati till starkt utvecklad representativ demokrati, uppbyggen av anställda eller arveroderade funktionärer varit särskilt tydlig. I dag vill LO-ledningen dessutom stärka banden till socialdemokratin, samtidigt som många vanliga medlemmar röstar på andra partier, vilket förstärker klyftan mellan ledning och medlemmar.

Med den representativa demokratis utveckling inom folkrörelserna försvagas banden mellan ledning och medlemmar. Färre aktiva sköter mer av rörelsernas verksamhet, medlemmarna lämnar organisationerna, och framför allt är det svårt för många organisationer att nyrekrytera unga medlemmar som ska ersätta dem

som avgår med ålderns rätt. Med EU-medlemskapet torde denna tendens snarast förstärkas. Internationellt samarbete blir med nödvändighet en affär för få representanter.

EU:s byråkratiserade elitism spiller över på svensk representativ folkrörelsedemokrati.

Aktiva medborgare

På 1950-talet gick de unga grabbarna och tjejerna direkt från folkskolan till arbetsplatserna. Där möttes de av erfarna fackliga aktivister, som organiserade dem, lärde dem att vara med i folkrörelserna och gav dem deras undervisning i samhällskunskap och i solidaritet med arbetarrörelsen. I dag går ungdomarna kvar i gymnasieskolan tills de är 18-19 år, de som undervisar dem i samhällskunskap är lärare ur medelklassen. Det är en bidragande orsak till att arbetarna inte längre har samma trohet mot arbetarrörelsen som tidigare.

Ur illojaliteten kan i bästa fall komma självständighet. Och i de samhällsvetenskapliga studierna möter vi också de aktiva medborgarna. Det är allt fler som är politiskt aktiva, de demonstrerar, skriver debattinlägg, går på möten, engagerar sig, gärna i mindre organisationer, som miljöorganisationer eller kvinnoorganisationer. Fast ibland undrar man om inte samhällsvetarna övertolkar sina resultat, bilden blir kanske överdrivet ljus. Det vi helst gör när vi är politiskt aktiva, är att skriva på upprop och ge pengar till insamlingar, dvs sådant som inte kräver att vi ställer oss upp inför en publik och talar.

När samhällsvetarna ser dessa resultat, menar de att utvecklingen går framåt, att deras teorier

om kunniga och välinformerade och aktiva medborgare stämmer. Är det inte detta vi ytterst är ute efter? Men det finns också problem. Vilka är t ex särskilt aktiva?

Här hittar vi främst de högre tjänstemännen, de som har utbildning, kunskaper, vana att formulera sig och är aktivare i föreningarna, inte minst i idrottsföreningarna. Den som leder mötet på jobbet kan väl lika gärna leda idrottsföreningen, den som sköter ekonomi i arbetet kan gott bli kassör i föreningen.

Det här med aktiva medborgare är därför också en klassfråga. Det är fler som är aktiva och talar, men när de talar, talar de för sig själva och inte för andra. Så det är fler som stöts bort i den aktiva medborgardemokratin. Där ligger problemet. Flyktingar, invandrare, ungdomar som hoppat av från skolan — de törs inte eller kan inte göra sig hörda.

I dag drivs frågan om aktiva medborgare av somliga samhällsdebattörer. Det är viktigt att de enskilda medborgarna är aktiva och tar ansvar för sig själva, menar de. Inslaget av personval är ett led i denna politik. Här finns också misstron mot de stora intresseorganisationerna. De kallas allt oftare för särintressen. LO är t ex ett särintresse. Dagens Nyheters ledarredaktion med en handfull medarbetare representerar allmänintresset, landets största löntagarorganisation med över 2 millioner medlemmar är ett särintresse.

Maktundersökningar har visat att även rätt små intresseorganisationer kan utöva stor makt, om de koncentrerar sig på sina egna frågor, på ett enda område. Bondeorganisationerna har t ex ett stort inflytande på jordbrukspolitiken, vilket kostar samhället en hel del pengar. Bönderna är

en liten organisation med stor makt i jordbruksfrågorna, medan LO, TCO och SAF är stora organisationer med rätt lite makt över sådana frågor. Detta är ett skäl till misstron mot sårorganisationerna. LO framstår inte längre för alla som en legitim representant för breda löntagargrupper, den är ett särintresse som även en klok socialdemokratisk statsminister måste hålla kort i frågor som socialförsäkringssystemet, ersättningsnivåer och karensdagar.

Vi möter här en ny syn på politiken, på vad politiker ska syssla med, på t.ex. DN:s ledarsidor. De politiska ledarnas uppgift är att lösa de problem som omvärlden ställer Sverige inför. Omvärlden dikterar villkoren, anger vad som måste göras, sedan ska de stora ledarna lösa dessa problem på det enda rätta sättet. Bara för tjugo år sedan tänkte man normalt i andra banor. Då skulle de politiska ledarna representera sina medlemmar och väljare, oss.

Centern talade för bönder, SAP för arbetarna osv. Vanliga människor hade legitima intressen och rätt att begära att deras ledare arbetade för dessa intressen. Så utformades t ex den moderna välfärdspolitiken, i en strid och ett samarbete mellan olika breda samhällsintressen och de partier som representerade dem. Då byggdes ett av världens mest omfattande trygghetssystem upp med ett generellt socialförsäkringssystem, som garanterade löntagarnas levnadsstandard då de var sjuka, arbetslösa eller gick i pension.

Politiker och massmedia

Dagens politiker tenderar att inte längre se oss väljare som sina uppdragsgivare. De är i stället

våra lärare — en Kjell Olof Feldt, en Carl Bildt, en Göran Persson satsar framför allt på att lära oss att förstå vad som krävs av staten och regeringspolitiken, med tal, debattartiklar, böcker om vår ekonomi osv.

Vi ska fatta vad de måste göra — det begriper vi inte av oss själva. Politikerna leder oss mot de enda rätta vägar som omvärldens krav ställer Sverige inför. Förut valde vi våra ledare för att de skulle föra vår talan. Så är det inte längre. De ledare vi valt har fått vårt förtroende, sedan ska de tala om för oss vad som behöver göras. Politik är inte att vilja längre, politik är att göra det man är tvungen att göra.

De förtroendevalda ledarna behöver medier för att nå sina väljare och medlemmar — massmedier. De talar till medborgarna via dagstidningar, TV och radio. Då börjar folkrörelsedemokratin bli de aktiva medborgarnas samtal med ledarna. Sverige börjar bli allt mer likt länder som Portugal, Spanien och Grekland med socialistiska partier med en intellektuell medelklass i ledningen. Eftersom de inte har några starka medlemsorganisationer, begränsas deras kommunikation med väljarna till budskap som förs ut via massmedia, särskilt under valkampanjerna. Med hjälp av rösterna i valet går de tillbaka till riksdagen/ parlamentet och driver där den politik de hela tiden velat driva och den är inte alltid den politik de gått till val på.

Att massmedia är instrumentet för politikerna då de talar till oss är ett problem. De flesta av oss läser en morgontidning, utanför Stockholm har få de stora Stockholmstidningarna, man köper kvällstidningarna bland och ser på TV-nyheterna. TV har blivit ett av de viktigaste instrumenten

för det politiska samtalet.

Mina professionella kollegor vet att journalister inte respekterar deras kunskaper. TV- och radiojournalistiken fungerar inte för att ge seriös information från kunniga människor till ansvarskännande medborgare.

Journalisterna behandlar oss som om vi vore mindre vetande. De är särskilt förtjusta i spontana svar — det genomtänkta har inte någon viktig plats i etermediajournalistiken, dessa medier tillåter inte ett seriöst samtal mellan ledare och väljare. Det ska till extrema omständigheter för att Göran Persson som statsminister ska få möjligheten att tala direkt till TV-tittarna i en halvtimme, trots att det vore rimligt och önskvärt att statsministern ibland kan tala direkt till medborgarna utan journalister som mellanhänder.

Journalisterna har stora svårigheter att förmedla seriös kunskap. Så har det inte alltid varit. Under andra världskriget t ex tryckte de stora dagstidningarna de politiska ledarnas manus, när de hållit tal. Nu får vi se statsministern säga en mening eller två i talarstolen, sedan frågar jour-

nalisten efteråt: vad var det du sade?

Vi skulle få veta betydligt mer om större delar av de viktiga talen trycktes och sändes utan att okunniga journalister ställde sig mellan oss och dem som talar. Många journalister klarar inte av att förmedla det demokratiska samtalet. Kunniga människor och aktiva medborgare låter bli att uttala sig offentligt därför att de inte står ut med massmediernas förvanskningar av vad de säger — eller därför att de omedelbart refuseras därför att deras åsikter inte passar in. När de nyliberala vindarna blåser starkt, när allt skall anpassas till marknadens krav, då tvingas många kunniga människor till tystnad. I stället för att skapa nya kanaler mellan politiker och väljare, anpassar sig ledarna till massmedia, utformar sin retorik och sina budskap på medias villkor.

Vår folkrörelsedemokrati är inte längre en föregångsbild för andra länder, den är inte deras framtid. Vår välfärdsstat, som i så hög grad skapats av Folkrörelse-Sverige är inte heller deras förebild och framtid. Det är tvärtom så att de europeiska ländernas demokrati, elitstyre och korruption är vår framtid.

★ Referenser

Kjellberg, A. (2001) *Fackliga organisationer och medlemmar i dagens Sverige*. Lund: Arkiv.

Lundkvist, S. (1977) *Folkrörelserna i det svenska samhället*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Micheletti, M. *Det civila samhället och staten. Medborgarsammanslutningarnas roll i svensk politik*. Stockholm: Publica.

Petersson, O.; A. Westholm, G. Blomberg (1989) *Medborgarnas makt*. Stockholm: Carlsons.

Vogel, J. & Arnå, E. (2002) *Föreningslivet i Sverige: välfärd, socialt kapital, demokratiskola*. Levnadsförhållanden, Rapport nr 98. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.

Åmark, K. (1993) *Vem styr marknaden? Facket, makten och marknaden 1850-1990*. Stockholm: Tiden.